

УДК [323.1+314.151.3]:303.446

Блажевська Є.В., ЧНУ імені Юрія Федьковича

СПЕЦИФІКА ПОРІВНЯЛЬНИХ ПІДХОДІВ У МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ЄВРОПІ

На початку ХХІ століття міграційні процеси у зв'язку з активною глобалізацією набули надзвичайно широких масштабів; складність такого явища часто призводить до протиріч між інтересами держави і/або світової спільноти і правами окремої людини, етнічної групи, нації. З огляду на серйозну значущість проблеми є досить актуальним проведення різними інститутами крос-національних порівняльних досліджень в цій галузі, для чого необхідно в тому числі дослідити понятійно-категоріальний апарат цієї сфери, відмінний в різних країнах і регіонах світу, і, можливо, створити на міжнародному рівні новий загальноприйнятий апарат для більшої ефективності дослідницької діяльності.

На даний час проблема світової міграції досягла небачених досі масштабів. Переважна більшість мігрантів добровільно залишає свої країни в пошуку кращих економічних, соціальних та освітніх можливостей і кращих умов життя. Водночас спостерігається різке зростання числа вимушених переселенців через небезпеку і збройні конфлікти. Тому особливо **актуальним** є вивчення цього питання, як на національному, так і на міждержавному рівнях, а також проведення крос-національних порівняльних досліджень в даній галузі, адже результати таких досліджень можуть посприяти прийняттю заходів, спрямованих на економічні, соціальні та екологічні детермінанти благополуччя мігрантів і біженців.

Метою даної роботи є виявлення та розкриття проблеми використання понятійно-категоріального апарату при проведенні крос-національних порівняльних досліджень (на прикладі застосування термінів «мігрант» та «етнічна меншина» в Канаді, Великобританії та Німеччині), а також запропонувати можливі варіанти її вирішення.

При проведенні даного дослідження було поставлено декілька **завдань**, а саме: виявлення та вивчення проблеми існування розбіжностей у термінології, яка використовується науковцями

в сфері міграції та біженства; з'ясування впливу таких розбіжностей на процес проведення крос-національних порівняльних досліджень у вказаній сфері; пропозиція можливих шляхів подолання цієї проблеми.

Світовою спільнотою визнано, що міграція – це явище, яке потребує системного підходу, продуманих, скоординованих, цілеспрямованих рішень [3, с. 201]. Держави обговорюють питання міграції не тільки на двосторонньому, регіональному, а й, останнім часом, на глобальному рівні. Щоб координація

і міжнародне співробітництво були успішними, необхідна загальнозрозуміла мова.

В сфері міграції існує безліч термінів, які використовуються для опису одного і того ж (або схожого) явища. Наприклад, існують суттєві відмінності між термінами «незаконна міграція» (*illegal migration*), «таємна міграція» (*clandestine migration*), «незадокументована міграція» (*undocumented migration*), «нерегулярна міграція» (*irregular migration*) тощо [8]. Однак в більшості випадків їх використовують неточно, нерідко як взаємозамінні, немов вживання конкретного терміна нічого не змінює. Визначення в області міграції часто є неточними, сумнівними, а то і суперечливими, міжнародні ухвали по цьому питанню відсутні [11]. Останнє частково викликано тим, що міграція традиційно розглядалась тільки на національному рівні, і як результат – використання міграційних термінів варіюється в залежності від країни чи цілого регіону. Більш того, навіть в межах однієї країни терміни можуть відрізнятися за значенням або змістом. Натомість відмінності у визначеннях поняття «мігрант» та «етнічна меншина» в різних країнах можуть впливати на те, якою буде політика держави щодо цих осіб [1, с. 6], а також на їх доступ до різноманітних державних послуг [2]; тобто застосування терміну в тому чи іншому контексті до конкретної людини може суттєво змінити її життя. Тому, безперечно, уточнення фактичного значення категоріального апарату в сфері міграції та етногенезу населення є важливим завданням, успішне вирішення якого в тому числі дасть можливість більш результативно проводити міждержавні порівняльні дослідження в цій сфері, які з огляду на прискорені темпи глобалізації набувають все більшого значення.

На початкових етапах нашого дослідження було зроблено спробу уточнити визначення термінів «мігрант» та «етнічна

меншість» на прикладі мовної бази таких трьох країн, як Канада, Великобританія та Німеччина. Було розглянуто основні варіанти, в яких етнічний та міграційний статуси розуміються у цих трьох країнах, при цьому ми намагались не вводити з самого початку жорстку концептуалізацію або операціоналізацію. Попередні дослідження [6, р. 348] в цій сфері підтвердили значну різноманітність в мові і концепціях, використовуваних в рамках трьох країн в галузі наукових досліджень, в діалозі з питань політики і в повсякденному суспільному дискурсі, пов'язаному з питаннями міграції та етнічної приналежності. Крім того, в міжнаціональній порівняльній роботі вибір термінів і значень, дотичних до ключових понять, є соціально та історично обумовленим, а також враховує складний і конфліктний характер таких понять. Ми виділяємо три аспекти, що особливо яскраво демонструють дивергенцію і де ці розбіжності чітко відображаються в поточних концептуалізаціях, прийнятих групами дослідників з трьох країн, а саме: той самий термін використовується для позначення різних речей, як всередині країни, так і на міждержавному рівні; ті самі терміни, що набувають образливих конотацій в одній або декількох країнах, мають більш позитивний відтінок в інших; деякі терміни зазвичай використовуються в одній країні без концептуального еквівалента, який існує в двох інших.

Наприклад, існує плутанина в розумінні термінів «мігрант» та «іммігрант». Дослідники з Канади зазначають, що в той час як термін «мігрант[migrant]» несе в собі конотацію тимчасового або сезонного руху, термін «іммігрант[immigrant]», у використовуваному ними контексті, належить тому, хто переїхав в країну з наміром оселитися назавжди, а «укорінений/постійний іммігрант[landed immigrant]» – офіційний термін для всіх, кому було надано право проживати в Канаді на постійній основі [4 р. 61]. У Німеччині відмінність між постійними і тимчасовими мігрантами підкреслюється через використання термінів *Gastarbeiter* (заробітчанин) і *Ausländer* (іноземець) або *Aussiedler* (переселенець), відображаючи різні правові статуси і суміжні з ними права цих осіб [12 р. 330]. На відміну від цього, дослідники з Великобританії вважають, що терміни «мігрант» та «іммігрант» можуть використовуватись як взаємозамінні [7 р. 97], – можливо, це відображає менш жорстку категоризацію людей, що в'їжджають

в країну, і можливостей тих осіб, які перебувають на строкових дозволах на роботу, та тих, які вирішили влаштуватись на постійне проживання і отримати громадянство. Однак, дослідники з Великобританії також попереджають про можливий негативний підтекст, який термін «іммігрант» може нести, і зазначають, що, хоча термін «мігрант» іноді використовується в дослідженнях, щоб охопити всіх тих, хто народився за межами Великобританії, ані «мігрант», ані «іммігрант» не буде, як правило, використовуватись для категоризації дітей або онуків людей, які мігрували до Великобританії [13 р. 300]. Також, хоча терміни «народжені за кордоном [foreign born]» та «іноземного походження [foreign origin]» раніше використовувались в Великобританії, вони викликали неприємні асоціації і тепер є рідковживаними [7 р. 104]. На відміну від цього, німецькі дослідники відзначають, що німецькі вчені не відкидають термін «мігрант» для визначення громадян «другого покоління», і посилаються при цьому на авторитетного пана Шьонвальдера, який стверджує, що використання терміну «іммігрант/переселенець» (Einwanderer) не сприймається як вказування на інакшість або як відокремлення від інших в німецькомовному середовищі і є цілком прийнятним [12, р. 321]. Досвід Німеччини також виявився унікальним в своєму використанні специфічних термінів для розрізнення мігрантів німецького етнічного походження, яких називають Aussiedler (переселенець), і мігрантів з будь-яким іншим етнічним походженням, крім німецького, яких називають Ausländer (іноземець) [12, р. 321]. Було також відзначено, що останні згадуються в політичному та мас-медійному дискурсах як набагато більш проблематичні, ніж перші [12, р. 322]. Врешті, деякі вчені [3, с. 37] запропонували при проведенні крос-національних порівняльних досліджень використовувати для узагальнення фразу «особа з міграційним досвідом» [individual with a migration background], визнаючи проблемний характер найменування «мігрант» [11].

Незважаючи на відсутність концептуального еквівалента, члени дослідницьких груп в Канаді і Великобританії роблять спроби визначити загальні терміни, які слугували б для розрізнення «видів» мігрантів або етнічних меншостей і які можна було б використати для раціоналізації процесу класифікації конкретних груп. Так, наприклад, термін «видима меншина»

[visible minority] використовується в Канаді, а термін «Чорна та етнічна меншіна» [Black and minority ethnic] використовується у Великобританії, обидва з яких роблять акцент на кольорі шкіри, а також частково на ступені культурної відмежованості від більшості білого населення [11]. На відміну від Великобританії і Канади, німецькі дослідники відзначають, що терміни «раса» та «етнічність» рідко використовуються і поняття етнічних меншин є рідкістю в Німеччині [12, р. 331]. Німецька ситуація, звичайно, схожа на ситуацію в більшій частині Європи, де порушення людських прав, які мали місце в недалекому минулому, призвели до виникнення сильних побоювань щодо визначення етнічної ідентичності в офіційних даних.

Ми не ставили собі за мету всебічно описати різноманітність усіх термінів і тих значень, в яких вони використовуються в обраних для проведення дослідження країнах, це виходило б за межі даної роботи. Натомість нашою метою було підкреслити, як під час будь-якого міжнаціонального порівняльного дослідження постає питання узгодження термінології. Під час цього процесу стає зрозумілим, що поняття і терміни, пов'язані з групами мігрантів/меншинами, не є ані природними, ані нейтральними мовними елементами, а є як продуктом, так і самим «виробником» конкретних форм соціальних відносин. Ці спостереження підкреслили важливість чіткого формулювання розуміння ключових термінів, які будуть використовуватись в дослідженні, з урахуванням їх соціально-історичного контексту, більш уважного розгляду будь-якої категорії етнічних меншин чи міграційних груп населення з точки зору можливої їхньої цінності для дослідження в його прогнозованих межах, аспектів, які зазвичай не є об'єктом пильної уваги при проведенні дослідницької роботи лише в одній країні.

Більш складним було спробувати вирішити інше підняте в ході роботи питання, а саме: чи можна або чи бажано розробити набір понять, термінів і категорій, які мають відношення до всіх трьох країн? Це спірне питання. У той час як деякі дослідники виступають за процес стандартизування інструментарію та категоріального апарату для більш успішного його використання за різних умов [5 р. 141], інші стверджують, що процеси «етногенезу» настільки історично і географічно специфічні, що таке узгодження буде неможливим і навіть недоцільним [4,

р. 52-53]. Ми схильні приєднатись до думки тих дослідників, які при вирішенні цього питання намагаються враховувати як контекстну специфічність на національному рівні, так і універсальні закономірності або тенденції [10]. При використанні такого підходу основна увага приділяється розумінню процесів ідентифікації і категоризації, а не роботі з фіксованими категоріями, які і так приймаються як самі собою зрозумілі. Такий підхід може мати потенціал для нових важливих ідей [11]; у той же час маємо визнати, що вихід за межі прийнятих понять і термінів може створювати проблеми на рівні окремої країни [9, р. 486-487].

Отже оскільки, як ми зазначали вище, на міжнародному рівні загальноприйнятого визначення поняття «мігрант» чи «етнічна група» не існує, а неоднорідність використовуваних визначень обмежує порівнянність даних, зібраних в плановому порядку під час проведення крос-національних порівняльних досліджень, ми би рекомендували наступні заходи з вирішення даної проблеми: визначити загальноприйняті варіанти тлумачення термінів для позначення мігрантів та етнічних меншин і закріпити їх документально на офіційному міждержавному рівні, досягти консенсусу з важливих змінних показників, пов'язаних з міграцією, для збору даних на рівні різних інформаційних систем, а також рухатись в бік забезпечення загального доступу до таких даних в масштабах всього світу зі зручною районізацією за основними світовими регіонами.

Таким чином, проблема існування суттєвих розбіжностей в розумінні та застосуванні термінології в сфері міграції та біженства суттєво впливає на процес проведення таких актуальних (з огляду на небачену досі масштабність міграційних процесів в сучасному гіперглобалізованому світі) крос-національних порівняльних досліджень у вказаній сфері та на отримуваних в ході таких досліджень результати, що зумовлює необхідність знаходження можливих шляхів подолання цих розбіжностей для підвищення ефективності та результативності вказаних розвідок.

Бібліографічний список:

1. Жеребцов А.Н. Правовое регулирование миграционной политики Российской Федерации / А.Н. Жеребцов. – Краснодар : Кубанькино, 2007. – 360 с.

2. Кто такой “мигрант”? Как различия в определениях понятия «мигрант» влияют на доступ к услугам здравоохранения? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.euro.who.int/ru/data-and-evidence/evidence-informed-policy-making/news/news/2017/02/what-is-a-migrant-how-definitions-affect-access-to-health-care>
3. Транзитная миграция и транзитные страны: теория, практика и политика регулирования / под ред. И. Молодиковой, Ф. Дювеля. – М. : Университетская книга, 2009. – 392 с.
4. Aspinall P. Approaches to developing an improved cross-national understanding of concepts and terms relating to ethnicity and race. *Int Sociol.* 2007; 22: 41–70. doi: 10.1177/0268580907070124. [Cross Ref]
5. Bhopal R. Chronic diseases in Europe’s migrant and ethnic minorities: challenges, solutions and a vision. *Euro J Pub Hlth.* 2009; 19(2):140–143. doi: 10.1093/eurpub/ckp024. [PubMed] [Cross Ref]
6. Favell A. In: *Citizenship today: global perspectives and practices.* Aleinikoff T.A. and Klusmeyer D., editor. Washington DC: Brookings Institute; 2001. Integration policy and integration research in Europe: a review and critique; pp. 349–399.
7. Hantrais L. Contextualisation in cross-national comparative research. *Int J Soc Res Meth.* 1999; 2(2):93–108. doi: 10.1080/136455799295078. [Cross Ref]
8. International Migration Law: Glossary on Migration (Russian) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_2_rus.pdf
9. Livingstone S. On the challenges of cross-national comparative media research. *Euro J Comm.* 2003; 18:477–500. doi: 10.1177/0267323103184003. [Cross Ref]
10. O’Reilly J. Theoretical considerations in cross-national employment research. *Soc Res Online.* 1996;1(1) [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.socresonline.org.uk/1/1/2.html>
11. Sarah M. Salway Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK [Электронный ресурс]. – Режим доступа <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864/>
12. Schönwälder K. In: *Zukunftsfähigkeit Deutschlands Sozialwissenschaftliche Essays.* Jürgen K, editor. Band 693 der Schriftenreihe der Bundeszentrale für politische Bildung; 2008. Reformprojekt Integration; pp. 315–334.
13. Wrede S., Benoit C., Bourgeault I., van Teijlingen E., Sandall J., De Vries R. Decentred comparative research: context sensitive analysis of maternal health care. *Soc Sci Med.* 2006;63: 298–299. doi: 10.1016/j.socscimed.2006.07.011. [PubMed] [Cross Ref]

Вначале XXI века миграционные процессы в связи с активной глобализацией приобрели чрезвычайно широкие масштабы; сложность данного явления часто приводит к противоречиям между интересами государства и/или мирового сообщества и правами отдельного человека, этнической группы, нации. Учитывая серьезную значимость проблемы представляется весьма актуальным проведение различными институтами кросс-национальных сравнительных исследований в этой области, для чего необходимо в том числе исследовать понятийно-категориальный аппарат этой сферы, отличный в разных странах и регионах мира, и, возможно, создать на международном уровне новый общепринятый аппарат для большей эффективности исследовательской деятельности.

At the beginning of the XXI century a noticeable transformation of migration processes is observed under the influence of globalization, which effect the change of social, cultural, spiritual and economic models of different countries and world regions more and more actively. This stipulates the necessity for host countries to improve migration policies for more effective control over economic, social and cultural advantages or, vice versa, disadvantages, which international migration brings with it. Consequently, the necessity of constant examination of this problem seems logical, including the level of cross-national comparative researches, during which the study of the same phenomenon in two or more countries in various socio-cultural conditions with the usage of the same tools takes place. Taking into consideration the variable and unpredictable nature of the problem, the necessity of the stable basis for such researches is transparent, first of all, the need of permanent generally accepted and used conceptual and categorical apparatus, which predetermines primary importance of the research of this apparatus in the field of migration; in this context, the analysis of using of the terms "migrant" and "ethnic minority" in the scientific political and social discourses of such countries, as Canada, Great Britain and Germany is given in the case of this article.

Стаття надійшла до редколегії 16.05.2017